

DEZAVANTAJLILIĞIN GİDERİLMESİNDE KUR'ÂN KURSLARININ ROLÜ: SAKARYA'DAKİ KADINLAR ÖRNEĞİ*

THE ROLE OF QURAN COURSES IN ELIMINATING DISADVANTAGEOUSNESS: THE CASE OF WOMEN IN SAKARYA

Geliş Tarihi:14.11.2018 Kabul Tarihi:29.03.19

ABDULLAH İNCE

DR. ÖĞR. ÜYESİ

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAK.

<https://orcid.org/0000-0001-6135-5743>

KÜBRA CEVHERLİ

ARŞ. GÖR.

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAK.

<https://orcid.org/0000-0002-2592-3325>

ÖZ

Dezavantajlılık bireylerin toplumsal hayata katılımını sınırlandıran sosyal bir problemdir. Dezavantajlı yetişkin bireyler bu eksikliklerini gidermek için yaygın eğitim kurumlarından destek almaktadır. Türkiye’de Kur’ân kursları, eğitim eksikliği sebebiyle dezavantajlı durumda olan yetişkin kadınlara önemli imkânlar sunmaktadır. Bu makalede özellikle eğitim eksikliği sebebiyle dezavantajlı konuma düşmüş yetişkin kadınların, dezavantajlılık sorununu aşmasında Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’ân kurslarının rolü ele alınmıştır. Ayrıca Kur’ân kurslarının örtük benin ortaya çıkmasına, sosyalleşmeye, manevi danışmanlık-rehberlik ihtiyacına ve bireysel-manevi problemlerin çözümüne katkıları incelenmiştir. Çalışmanın örneklem grubunu Sakarya’da Kur’ân kurslarına devam eden, eğitim düzeyi düşük yetişkin kadınlar ile yetişkin kadınların devam ettiği Kur’ân kurslarındaki öğretiler oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda Kur’ân kurslarının dezavantajlılığın giderilmesinde önemli roller oynadığı ve kursa devam eden yetişkin kadınlara bireysel, sosyal ve manevi katkılar sağladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Yaygın eğitim, Dezavantajlılık, Kur’ân Kursları, Yetişkin Kadınlar.

ABSTRACT

Disadvantageousness is a social problem limiting the participation of individuals in social life. Disadvantaged adult individuals receive support from non-formal education institutions.

Qur’an courses in Turkey, offers significant opportunities for disadvantaged adult women. This paper has focused on the role of the Qur’an courses under the Presidency of Religious Affairs in solving the disadvantageousness of disadvantaged adult women due to education, migration and economic insufficiency.

In addition, the contributions of Qur’an courses to the emergence of implicit self, socialization, spiritual counseling-guidance needs and the solution of individual-spiritual problems have examined. The sample group of the study consists of disadvantaged adult women and instructors in the Qur’an courses where adult women continue their courses in Sakarya. As a result of the study, it was observed that Qur’an courses played important roles in eliminating disadvantageousness and the adult women who participated in the course contributed to their personal, social and spiritual contribution.

Keywords: Religious Education, Non-formal education, Disadvantageousness, Qur’an Courses, Adult women

Giriş

Dezavantajlılık ekonomik yetersizlik, eğitim eksikliği, sağlık sorunları, engellilik, yaşlılık, işsizlik, göç, suça eğilimli olma vb. sebeplerle oluşan psiko-sosyal bir problemdir. Dezavantajlılığın sebeplerinden biri de eğitim eksikliğidir. Eğitim eksikliği bireylerin sosyalleşme süreçlerine katılımını sınırlamaktadır. Yetişkin bireyler bu eksikliklerini gidermek için yaygın eğitim kurumlarından destek almaktadır. Bu makalede eğitim eksikliği, göç ve ekonomik yetersizlik sebebiyle dezavantajlı konuma düşmüş yetişkin kadınların, dezavantajlılık sorununu aşmasında Kur'ân kurslarının rolü tartışılacaktır.

Kur'ân kursları, farklı sebeplerle dezavantajlı durumda olan kadınlara önemli fırsatlar sunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı verilerine göre Kur'ân kurslarında okuyan ve mezun olan yetişkin kadın bireylerin önemli bir kısmının okuma-yazma bilmediği, temel eğitimi tamamlamadığı ya da ilkokuldan sonra örgün eğitim süreçlerine dâhil olmadığı görülmektedir. Bu durum, Kur'ân kursuna devam eden yetişkin kadınların önemli bir kısmının eğitim açısından dezavantajlı konumda olduğunu göstermektedir.

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı farklı toplum kesimlerinin birlikte yaşamaya başlaması gibi durumlar dezavantajlı kesimler konusunda toplumsal duyarlılığın artmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak dezavantajlı gruplar üzerine yapılan çalışmaların son yıllarda artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak yapılan çalışmalar incelendiğinde dezavantajlı kesimlerin öncelikli sorunlarının sosyoekonomik temelde ele alındığı ve bu kesimlerin ekonomik süreçlere dâhil edilmesi üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bununla birlikte dezavantajlı grupların sosyalleşmesinde önemli bir araç olan eğitim kurumları üzerine yapılan çalışmalar da dikkat çekmektedir.

Literatürde konumuzla benzerlik gösteren çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar arasında Yıldır-

rım'ın¹ dezavantajlı bir grup olarak engellilerin karşılaştıkları güçlükleri tespit eden çalışması ve Kaynar'ın² çalışması zikredilebilir. Güzel'in³ ve Enneli'nin⁴ projeleri de konuyla ilgili diğer çalışmalardır. Sherkat'ın⁵ dini sosyalleşmeye etki eden unsurlar üzerinde durduğu çalışması da çalışmamız ile Kur'ân kurslarının dini sosyalleşmeye imkân vermesi açısından kısmen benzer sayılabilir.

Bizim çalışmamız, dezavantajlılar içerisinde kadınları ele almış ve özel bir alanda yani Kur'ân kurslarında öğrenim gören eğitim düzeyi düşük kadınlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Kur'ân kursları dezavantajlı kadınların çoğunun devam ettiği ilk resmi-kurumsal eğitim süreçleridir. Bunun yanında yetişkin kadınların dezavantajlılıklarını giderme noktasında Kur'ân kurslarının ve orada edindikleri dini bilginin fonksiyonları üzerine yeterli çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle yetişkin kadınların içinde buldukları dezavantajlılığın çözümünde Kur'ân kurslarının rolünü konu edinen araştırmamızın literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Yöntem ve Örneklem

Bu çalışmanın verileri, nitel yaklaşım benimsenerek katılımcıların deneyimlerini ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını açıklamaya yönelik olarak yarı-yapılandırılmış görüşmeyle elde edilmiş, veriler içerik analizi yoluyla kodlanmıştır. Nitel araştırmalar, olgu ve olayları betimleme, nedenlerini açıklama ve geleceğe yönelik ışık tutmayı amaçlamaktadır.⁶ Nitel araştırma yaklaşımı ve veri toplama tekniklerinin çalışmanın mahiyetine daha uygun olduğu düşünülmüştür. Zira hedef kitle içinde önemli sayıda okuma-yazma bilmeyen ya da bilse de okuduğunu anlamada zorluk çeken, görme ve duyma kaybı gibi sağlık sorunları yaşayan bireyler bulunmaktadır.

* Bu çalışma TÜBİTAK SOBAG grubu tarafından 116K865 nolu projeye desteklenmiştir. Katkılarından dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

¹ Yusuf Ziya Yıldırım, *Dezavantajlı Bir Grup Olarak Engellilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri: İSMEK Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011).

² Mehmet Nuri Kaynar, *Dezavantajlı Grupların Eğitim Sürecine Kazandırılmasında Yerel Yönetimlerin Katkısı* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, 2014).

³ Serkan Güzel, "Doğudan Gelen Dezavantajlı Çocukların Denizli Toplumsal Yaşamına Uyum Sorunları ve Çözüm Önerileri" (TÜBİTAK, 2012), Proje No: 110K164, <https://trdizin.gov.tr/publication/show/pdf/project/TVRBek56ZzQ=>.

⁴ Pınar Enneli, "Metropollerde Yaşayan Dezavantajlı Gençliğin Yetişkinliğe Geçiş Süreci: Sorun Ya da Çözümün Parçası Olmak" (TÜBİTAK, 2010), Proje No: 107K456, <https://trdizin.gov.tr/publication/show/pdf/project/TVRFMU1URXg=>.

⁵ Darren E. Sherkat, "Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri", trc. Özcan Güngör, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/3, (Winter 2013): 279-297.

⁶ Gülşah Başol, "Bilimsel Araştırma Süreci ve Yöntem", Orhan Kılıç ve Mustafa Cinoğlu, (Editörler), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 113-143, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2008), 6.

dır. Bu bireylerden görüşme tekniği ile daha sağlıklı veri elde etmek mümkündür. Araştırmamızda nitel verileri elde edebilmek için kullandığımız yarı-yapılandırılmış görüşme, önceden belirlenmiş birtakım soruların görüşülen kişiye sistematik bir biçimde uygulanması şeklinde gerçekleşir. Fakat görüşmeci aldığı cevaplara bağlı olarak görüşme formunda bulunan ve önceden belirlenen sorular dışında ayrıntılı bilgi toplama amacıyla ya da katılımcının geri bildirimlerine dayalı olarak ek sorular da sorabilir.⁷ Bu özellikleriyle çalışmanın mahiyetine daha uygun olduğu düşünülen bu yöntem kullanılmıştır.

Çalışmanın örneklem grubunu Sakarya’da Kur’ân kurslarına devam eden, eğitim düzeyi düşük yetişkin kadınlar oluşturmaktadır. Saha araştırması sürecinde dezavantajlı olarak tanımladığımız 26 kursiyer ve 12 Kur’ân Kursu Öğreticisi ile Kur’ân Kurslarının dezavantajlılığın giderilmesindeki rolleri üzerine görüşme yapılmıştır.⁸ Görüşme yapabilmek amacıyla Kur’ân Kursu öğretmenleri ve Kur’ân Kursu öğrencileri için Sakarya İl Müftülüğü’nden resmi izin alınmıştır ve görüşmelerin yapılacağı Kur’ân Kursları tespit edilmiştir. Araştırmada görüşme yapılan Kur’ân kursu öğretmenleri H1, H2, H3, H4... şeklinde; kursiyerler ise K1, K2, K3, K4... biçiminde kodlanmıştır. Araştırmaya katılan kursiyerlerin tamamı kadındır ve yaşları 20 ile 75 arasında değişmektedir.

Yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlenmesi suretiyle metinlerin düzenlendiği yinelenebilir ve sistematik bir tekniktir.⁹

Yarı-yapılandırılmış görüşmeyle elde edilen verilerin ilgili kısımlarına makale içerisinde alıntılar şeklinde yer verilmiştir. Görüşmelerin transkripsiyonları esnasında görüşme yapılan kişilerin dil ve şive özelliklerine sadık kalınmaya çalışılmıştır. Metinlerin anlaşılmadığı kısımlarda ise anlaşılma güçlüğü gidermek için yer yer parantez içinde tamamlayıcı kelimelere ve ifadelere yer verilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Dezavantajlılık Tanımı

Dezavantaj kelimesi Türkçe’de “yarar yitimi” olarak, dezavantajlı ise

⁷ B. L. Berg ve H. Lune, *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, (Pearson Education, 2012).

⁸ Bu makalenin alan araştırması verileri 116K865 no’lu TUBİTAK projesi sürecinde elde edilmiştir. Kursiyerlerin ve Kur’ân kursu öğretmenlerinin kimliklerini gizlemek amacıyla kursiyerler “K”, Kur’ân kursu öğretmenleri (hocalar) ise “H” şeklinde kodlanmıştır.

⁹ Şener Büyükoztürk v.dğr., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Pegem Akademi, 2012), 240.

“avantajlı olmama durumu” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Dezavantajlı bireylerden oluşan grupları tanımlamak üzere kullanılan “dezavantajlı gruplar” ise “içerisinde buldukları toplumun temel ekonomik, kültürel ve sosyal kaynaklarından mahrum kalan veya mahrum bırakılan insan gruplarına” denir.¹¹ UNESCO, dezavantajlı grupları ekonomik şartlarının düşüklüğü, sosyal hakların kısıtlılığı ve politik katılımın sınırlılığı açısından “ekonomik durumları, cinsiyetleri, etnik veya dilsel kökenleri, dinleri veya politik statüleri nedeniyle toplumsal ve ekonomik entegrasyon şansları... düşük olan kimselerden oluşur. Bunlar toprak mülkiyetine veya başka gelir getiren araçlara sahip olamayan ve genellikle sağlık, konut ve eğitim gibi temel toplumsal gerekliliklerden yoksun olan kimselerdir”¹² şeklinde tanımlamaktadır.

Dezavantajlılık ekonomi, eğitim, sağlık ve politik katılım gibi zeminlerde ortaya çıkmakta; cinsiyet, bedensel durum, yaş, sosyal tabaka, etnik ve dilsel köken vb. unsurlar dezavantajlılık faktörü olabilmektedir.¹³ Dezavantajlılığı oluşturan önemli unsurlardan biri eğitim eksikliğidir. Eğitime erişimi olmayanlar, eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalan, terk eden yetişkinler de dezavantajlı gruplar kapsamında sayılabilir.¹⁴ Dilovası’nda yapılan bir araştırmanın verileri bunu göstermektedir. Bu çalışmaya göre dezavantajlı grup olarak tanımlanan 961 kişinin %61’i okuma-yazma bilmeyen kategorisinde, %16’sı okur-yazar grubunu oluşturmaktadır. Dezavantajlı olarak tanımlanan bu grupta ilköğretim düzeyinde eğitim alan %20, lise düzeyinde %3, lisans düzeyinde ise %1’dir.¹⁵

Bu çalışmada dezavantajlı bireyler ile okuma-yazma bilmeyen, okuyamaz ve bir örgün eğitim kurumundan mezun olamamış yetişkin kadınlar kastedilmektedir. Araştırma verilerine göre bu bireylerin eğitim düzeyinin düşük olması dışında göçle gelmiş olmaktan kaynaklanan sosyal uyum problemleri, sosyoekonomik yetersizlik, ailevi, psikolojik problemler yaşadıkları da tespit edilmiştir. Bu olgu dezavantajlılık olgusunun birbirini besleyen birkaç unsurun iç içe geçmesi sonucu ortaya çıktığını göstermektedir. Aşağıda verilen kursiyerlerin yaş, cinsiyet ve eğitim durumu dağılım-

¹⁰ Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr, erişim: 30.05.2018.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b0ff8375d7ae7.93857086.

¹¹ Yazar Yok, “Dilovası’nda Dezavantajlı Grupların İstihdam Potansiyelinin Artırılması: Araştırma Sonuç Raporu”, (MARKA Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, 2011), 16.

¹² Françoise Caillods, “*Education Strategies for Disadvantaged Groups*”, UNESCO Working Documents in the Series IIEP Contributions 31 (1998), 10.

¹³ Yazar yok, “Dilovası’nda Dezavantajlı Grupların İstihdam Potansiyelinin Artırılması: Araştırma Sonuç Raporu”, 17-19.

¹⁴ Caillods, “*Education Strategies for Disadvantaged Groups*”, 10.

¹⁵ Yazar yok, “Dilovası’nda Dezavantajlı Grupların İstihdam Potansiyelinin Artırılması: Araştırma Sonuç Raporu”, 37.

ları araştırma örnekleminin önemli bir kısmının dezavantajlı grup kapsamında görüleceğini göstermektedir.

1.2. Yetişkin Kadın ve Eğitimi

Yetişkin, bedensel ve ruhsal gelişimini sağlayarak, içinde yaşadığı toplum tarafından kabul gören, bu gelişimi doğrultusunda da karar alabilen kimsedir.” Yetişkin sayılmak, belirli yaş dilimleri arasında bulunmayla olduğu gibi; yaş sınırının dışında başka kriterlerinin de olduğu ifade edilebilir. Ancak yetişkin sayılmanın yaş sınırının dışında başka kriterlerinin de olduğu ifade edilebilir.¹⁶ Buna göre yetişkin, fiziksel ve zihinsel olgunluğa ulaşmış kişidir. Yetişkin sosyal tanımlamaya göre belirgin ihtiyaçlarını karşılayacak yeterliliklerini geliştirerek, varlıklarını belirginleştirme arayışı içindedir. Yetişkin, kendine ve toplumdaki diğer fertlere karşı sorumluluk duyan bununla birlikte toplumda işlevsel üretici bir rolü bulunan kişidir. Yine yetişkin, erişkin benzeri sorumlulukları olan, biyolojik olarak; üreme yaşına gelmiş, sosyal olarak; oy verme hakkı bulunan, evlenebilen, eş, anne-baba vb. olabilen psikolojik olarak; kendi yaşamından sorumlu olabilen kişidir.¹⁷ Dinler yetişkinliği daha çok olgunluk, hukuki ve dini anlamda sorumluluk sahibi olmak, buna bağlı olarak Allah ile ve diğer insanlarla ilişkiler bakımından ele almaktadırlar.¹⁸

Yetişkin eğitimi, çocukluk çağını geçmiş bireylerin gönüllü olarak yararlandığı, bahsi geçen bireylerin yetenek ve kapasitelerini geliştirmeyi hedefleyen ve bireyin içinde yaşadığı toplumun sosyal, ahlaki ve kültürel sorumluluklarının geliştirilmesini ve desteklenmesini hedeflemektedir.¹⁹

Literatürde yetişkin eğitimi çoğu zaman yaygın eğitimle eş anlamlı kullanılmaktadır. Yetişkin eğitimi, öğrenim çağı dışına çıkmış ve asıl uğraşısı eğitim olmayan yetişkinler için düzenlenen mesleki amaçları olmayan eğitsel etkinlikleri de mesleki amacı olan etkinlikleri de içerebilmektedir, Yetişkin eğitimi, eğitimlerinin ilk dönemini tamamlamış bireylerin, bilgi-de, anlayışta veya becerilerde ve davranışlarda değişime yol açmak amacıyla birbirini izleyen ve organize etkinliklerin yer aldığı bir süreçtir.²⁰

Örgün eğitime erişememe, örgün eğitimde verilen bilgilerin geçerliliğini yitirmesi, ekonomik gelişmişlik seviyesi sonucu teknolojinin yaygınlaşması, geleneksel bilgilerin hükmünü yitirmesi, sosyal ve teknik değişime uyum sağlama ihtiyacı yetişkin eğitimi gerektiren nedenler arasında

¹⁶ <http://kedanismanlik.com/?SayfaID=134&ID2=134>. Erişim: 06.06.2018.

¹⁷ Züleyha Alper, “Yetişkin Eğitiminde Motivasyon ve Kolaylaştırma”, *Tıp Eğitimi Dünyası* 14 (Ocak 2004): 2.

¹⁸ Mustafa Köylü, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, (İstanbul: DEM, 2004), 49-51.

¹⁹ Firdevs Güneş, *Yetişkin Eğitimi*, (Ankara: Ocak Yayınları, 1996), 10.

²⁰ İhsan Kurt, *Yetişkin Eğitimi*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2000), 3-4.

sayılabilir.²¹ Ekonomik, toplumsal ve kültürel hayatta görülen değişmeler, bir yandan eğitime konu olabilecek istek ve ihtiyaçları arttırmakta, diğer taraftan da eğitimi hayat boyu doyurulması gereken bir ihtiyaç haline dönüştürmektedir.²²

2. KUR'ÂN KURSLARINDAKİ ÖĞRENCİ PROFİLİ VE DEZAVANTAJLILIK DURUMU

2.1. Kur'ân Kurslarındaki Öğrencilerin İstatistikî Bilgileri

Tablo 1. Türkiye'de DİB Kur'ân Kurslarının Öğrenci Dağılımı

Faaliyette olan Kur'ân Kursu Sayısı (2016)		15.742
Kursiyerlerin cinsiyet dağılımı	Kadın	964.744
	Erkek	121.980
Yaş Grubuna göre dağılım	15 yaş altı	163.515
	23-44 yaş	360.604
	45+ yaş	427.175

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı, “İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflanmasına Göre Kur'ân Kursu, Kursiyer ve Bitiren Kursiyer Sayısı”, 2017.

1975 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 12 yaş üzeri kadın nüfusun %60'ı okuma-yazma bilmemektedir. Bu oran erkeklerde %20 civarındadır.²³ 40 yıl sonra bu oran oldukça iyi bir noktaya gelmiş görünmektedir. Buna göre Türkiye'de 2015 yılında, 25 ve daha yukarı yaşta olan ve okuma-yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %5,4'tür. Erkeklerde bu oran %1,8, kadınlarda ise %9'dur.²⁴ Bu verilere göre kadınlarda okuma-yazma düzeyi hala istenen düzeyde değildir.

Kur'ân kurslarındaki bireylerin eğitim dağılımı incelendiğinde aşağıdaki veriler ortaya çıkmaktadır. 2013-2014 yılında DİB Kur'ân kurslarına 1.164.743 kursiyer kayıt yaptırmıştır. Bu bireylerin 1.050.685'i kadındır. Bu rakamın 106.635'i okur-yazar değildir. 253.710'u okuma-yazma bilip bir okul bitirmemiştir. 412.537'ü ise ilkokul mezunudur. 2015 yılı verileri de benzer görünüme sahiptir. Buna göre Kur'ân kurslarına devam eden kursiyerlerin yaklaşık %90'ı yetişkin kadınlardan oluşmaktadır. Eğitim durumu dağılımları kursiyerlerin 120.670'inin okuma-yazma bilmeyen bireylerden oluştuğunu göstermektedir. Geriye kalanların 169.741'i ise okuma-yazma bilip bir okul bitirmeyen, 455.901'i ise ilkokul mezunu bireyler-

²¹ Rıfat Okçabol, *Halk Eğitimi (Yetişkin Eğitimi)*, (İstanbul: Der Yayınları, 1996), 7-8.

²² Kurt, *Yetişkin Eğitimi*, 19.

²³ Birsen Gökçe, “Türk Toplumunda Kadın Üzerine”, *Ulusal Kültür* 6 (Ekim 1979): 183.

²⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr, Haber Bülteni, 07 Mart 2017, Erişim: 06.06.2018. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24643>.

den oluşmaktadır. Bu verilere göre DİB Kur'ân kursuna devam eden kursiyerler önemli ölçüde eğitim durumu düşük, yetişkin kadınlardan oluşmaktadır. Kur'ân kursu öğreticileri ile yapılan görüşmeler de bu verileri desteklemektedir.²⁵ Aynı dönemde (2013) Sakarya'da 319 Kur'ân kursunda eğitim gören 22.814 Kur'ân kursu öğrencisinin 21.002'si kadındır. Bunların 2.076'sı okuryazar değil, 4.800'ü okuma-yazma bilip bir okul bitirmemiş, 9.677'si de ilkokul mezunudur. 2015 yılı rakamları da kursa kayıt yaptıran öğrencilerin özelliklerinin benzer olduğunu göstermektedir. Buna göre bu ilde kursa kayıt yaptıran öğrencilerden (20.950 kişi) 2.316'sı okur-yazar değil, 2.724 kişisi okuma-yazma bilip bir okul bitirmeyen, 9.983 kişi de ilkokul mezunudur.

2.2. Kur'ân Kurslarındaki Kadınların Dezavantajlılık Durumları

Çalışmamızın saha araştırması sürecinde Kur'ân Kursu öğreticileri ve kursiyerlerle görüşmeler yapılmış; öğrencilerin dezavantajlılık durumları hususunda Kur'ân kursu öğreticilerinin gözlemleri ve kursa devam eden yetişkin kadınların kendilerini değerlendirmeleri istenmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler ışığında zikredilen dezavantajlılık sebepleri eğitim durumu, ekonomik yetersizlikler ve göç olmak üzere üç ana başlıkta ortaya çıkmaktadır.

2.2.1. Eğitim Eksikliği

Araştırmanın bulgularına göre eğitim eksikliği, görüşme yapılan Kur'ân kursu öğreticileri ve kursiyerler tarafından da en fazla zikredilen dezavantajlılık durumlarından biri olmuştur. Bu kişiler eğitim eksikliklerini gidermek maksadıyla yaygın eğitimin gerçekleştirme alanlarından biri olan Kur'ân kurslarından destek almaktadırlar. Görüşmeler esnasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın istatistiki verilerini destekleyecek şekilde Kur'ân kurslarına devam eden yetişkin kadınların önemli bir kısmının okuma-yazma bilmediği, bir kısmının temel eğitimi tamamlayamadığı, az bir kısmının da ilkokuldan sonra eğitim süreçlerine dâhil olmadığı tespit edilmiştir. Kursiyerlerin çok az bir kısmı ilkokuldan ileri düzeyde örgün eğitim süreçlerine dâhil olmuştur.

Yetişkin kadınlar eğitim eksikliklerinden ötürü bazı psiko-sosyal problemlerle karşı karşıya kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bunların başında özgüven eksikliği, utangaçlık, çekingenlik, içe kapanıklık gibi psikolojik durumlar gelmektedir. Kadınların sosyalleşmesinin önünde önemli bir engel

²⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, www.diyamet.gov.tr, "İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Kur'ân Kursu, Kursiyer ve Bitiren Kursiyer Sayısı" 2017, Erişim: 06.06.2018, <http://web.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//6/diyamet-isleri-baskanligi-istatistikleri>,

teşkil eden bu durumların giderilmesinde Kur'ân Kursları oldukça etkilidir. Kur'ân kursları eğitim eksikliği sebebiyle dezavantajlı olan kadınlara önemli fırsatlar sunmaktadır.

Kur'ân kursuna devam eden yetişkin kadınların eğitim seviyelerine, eğitim alamamış olma sebeplerine, eğitim eksikliklerinin hayatlarına olan yansımalarına ilişkin zikrettikleri görüşlere bakıldığında öğreticilerle öğrencilerin benzer görüşleri dile getirdikleri görülmektedir. Aşağıda görüşmelerden yapılan alıntılara yer verilmiştir:

“...Buranın eğitim seviyeleri de düşük, okuma-yazma bilmeyen çok sayıda öğrencimiz var lise düzeyi bulamıyoruz...”(H 8)

“Kadın eğitim düzeyi düşük, ekonomik olarak da sıkıntılı... Şu an mesela benim sınıfımda 4 tane okuma-yazma bilmeyen var...”(H 12)

“...Çoğu ya ilkokul mezunu ya da okuma-yazması yok... Okuma-yazma bilmedikleri için yazamıyorlar... Yani onların bir hasreti var okuma-yazmaya karşı daha bir özenliler kalemtraşları bile var bazılarının hoşuma gidiyor diyorum ki gerçekten hiç öğrenci olmadılar buraya geldiler öğrenci oldular...”(H 13)

“... Ufakken beni (okula) vermemişler Trabzon'da oturuyorum sonra burada gittim bir sene 3 ay kadar ama çok az haftada 2 gündü hiçbir şey anlayamadım ama okumam çok güzel her şeyi okuyabilirim...”(K 31)

“O dönemde erkekler okurlardı, okul müdürü falan çok üzülmüştü böyle bir talebeyi neden okutmuyorsunuz diye. Benim içimde kaldı. Buraya verdim kendimi. Tabi buraya başlama sebebim de eşim hiçbir yere göndermiyordu beni, çocuğumu okula almaya giderken buraya uğruyordum hani biraz da olsun. Öyle öyle eşim de alıştı tabi.”(K 7)

“Ya yıllarca o acıları, hep acı olarak içinde kalmış onların. Ben okula gitmedim beni yollamadılar, beni babam yollamadı, beni hayvanlara yolladı, beni çocuklara baktırdılar, kardeşlerimi yolladılar beni yollamadılar, hep içlerinde acı olarak kaldığı için o yara sanki onları böyle biraz kendilerini de geri atmaya sebep olmuş.”(H 6)

Görüşmeler esnasında birçok kadının eğitim alamadıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Eğitim alamama sebeplerine ilişkin aşağıdaki görüşler zikredilmiştir:

“5. Sınıfa kadar okudum...bizim zamanımızda okutmuyorlardı...Babam okutmadı beni. Özellikle kız olduğunuz için mi? Evet.”(K 36)

“...ilkokul 3'ten sonrasını okumadım...o zamanlar çok isteksizdim artı babaannemin öldüğü, annemin hastalandığı seneydi. Biz bir de 7 kardeşiz biraz kalabalığız yani onlar vardı hayvanlara bakıyorduk. Bir de o yüzden babam da istemedi o dönem yollamayı. Ben de istemedim öyle kaldı...”(K 34)

“Erzurumlu olduğumuz için afetlerden dolayı, okutmadılar kızsınız ne edeceksiniz çoluk çocuklara bak yeter bu kadar”(K 26)

Eğitim eksikliğini, hayatlarında önemli bir eksiklik olan yetişkin kadınlar, eğitim eksikliklerinin hayatlarına olan yansımalarıyla ilgili aşağıdaki ifadeleri zikretmişlerdir:

“Eğitim düzeyi düşük öğrencilerimiz maalesef kendilerine şöyle hitap edenler çıkıyor; okula gitmemişsin sen yapamazsın. Bu sefer kendilerini daha çok kapatıyorlar kendilerini daha eksik hissediyorlar...”(H 4)

“...Zamanında ortaokulu, liseyi okumak istemiş, zehir gibi hafızası var ama okuyamamış da yıllar sonra çoluk çoluğu büyüttükten sonra kurs bulmuşsa, kursun ona fayda sağladığını inanıyorsa zaten onu bırakmıyorlar, dört elle o kursa sarılıyorlar... Kursu o eğitimin yerine koyuyor... Bir nevi okuyamadığı okulların yerine koyuyor gibi düşünüyorum ben...”(H 6)

“... Ayaklarımın üzerinde durmak isterdim. Yani şu an kızım 4. sınıfa gidiyor mesela, hep okuması için destek veriyorum. Okuyup kendi ayaklarımın üstünde kendi paramı kazanıp kimseye muhtaç olmamayı çok isterdim...”(K 36)

“...Mesela bir yere gitsem tarif alsam yazamıyorum... Yani nereye gideceğimi bile bilmiyorum”(K 32)

“...Toplumda da sınıfa girdiklerinde diğer arkadaşlarıyla falan ilk zamanlar özellikle çekingen oluyorlar ama kurs ortamımızda hanımların kaynaşmasını, beraberlik oluşmasını sağlamaya çalışıyoruz bizler. Bu sefer oradaki çekingenlikleri de gidiyor...”(H 6)

“(Okuma-yazma bilmediğim için) mesela hastaneye gittiğimde sıkıntı yaşıyorum. Hani bir şey geçtiğinde bilmiyorum sıra geldi mi gelmedi mi? Hani biri söyleyecek ki ben gideceğim, e bilmedikten sonra nasıl gideceğim? Bilmemem hani çok sıkıntı yaşıyor evlendikten sonra da sıkıntı yaşıyor insana.”(K 1)

2.2.2. Ekonomik Yetersizlik

Dezavantajlılığı oluşturan diğer bir sebep ekonomik yetersizliktir. İnsanlar, ekonomik yetersizliklerinden ötürü toplumda ayrımcılıkla karşılaşabilirler.²⁶ Kur’ân kurslarına devam eden kursiyerlerin profillerine bakıldığında sosyo-ekonomik olarak alt gelir grubuna mensup bireylerin kurslarda azımsanmayacak ölçüde kayıtlı olduğu görülmektedir. Öğreticilerin verdiği bilgiler de bu görüşü desteklemektedir. Öğreticilerin görüşlerine göre farklı eğitim ve sosyoekonomik özelliklere sahip öğrencilerin aynı kursta bir arada olması sosyal bütünleşme açısından önemli bir fırsattır.

Kursa devam eden yetişkin kadınların maddi durumlarına yönelik hocaların ve kursiyerlerin kendi ifadelerinden yapılan alıntılar aşağıda yer almaktadır:

²⁶ Pınar Uyan Semerci, “Ayrımcılık Bağlamında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, Ed. Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 393, 2012), 190.

“...Herkesin çektiği sıkıntıları olabiliyor ciddi boyutlarda. Ailesinde maddi sıkıntılar olduğu için çıkmazda olabiliyor...”(H 1)

“...Dikkatimi çekiyor yoksulluk var. Burada onu paylaşıyorlar üzülyoruz biz de yardımcı olmaya çalışıyoruz ...”(H 8)

“...Ekonomik anlamda benim şu andaki görev yaptığım yer zayıf, ciddi anlamda sorun yaşayan hanımlar ve çoğunun eşi uyuşturucu kullanıyor ne yazık ki böyle bir sıkıntıyla baş başayız evden iyi gelmiyorlar burada deşarj oluyorlar diyebilirim daha mutlu huzurlu hissettiklerini söylüyorlar... Şu an görev yaptığım yerdeki beyler inşaatta çalışıyorlar akşama kadar akşam kazandıkları paranın çoğunu orada harcıyorlar ve çok fakirler durumları hiç iyi değil...”(H 10)

“...Eğer benim maddi durumum çok iyi olsaydı sürekli gelmeyi düşünürdüm... Çalışmak zorundayım yani o yüzden yoksa ne öğrendiysek burada öğrendik...”(K 30)

“...Mesela burada bazıları günlere girdi ben giremedim yani maddi diye. O yüzden giremedim. Arkadaşlar gidiyor birbirine geliyor güne giremedim yani. Az paradır da (yine de) giremedim yani...”(K 13)

2.2.3. Göç

İnsanoğlunun mekânsal hareketliliğine sebebiyet veren göç olgusu, sosyal bir hareketlilik olarak görülebilse de ekonomik yaşamdan kültüre kadar hayatın her yönünü etkileyen bir değişim sebebidir. Göç, ilk bakışta yer değiştirme hareketi olarak değerlendirilmekle birlikte; sosyal, kültürel, ekonomik, politik yapı ile yakından ilişkili, onu derinden etkileyen sosyal bir olaydır.²⁷

Göçle geline yeni yerleşim biriminde sosyo-kültürel açıdan değişim ve kültürel etkileşim ortaya çıkar. Diğer taraftan göç edenlerin yeni geldikleri yerlerde kabul görmemesi vb. sebeplerle uyum sorunları ve ekonomik problemler de ortaya çıkabilir.

Saha araştırması esnasında dezavantajlı olarak tanımladığımız yetişkin kadın bireylerin önemli bir kısmının Sakarya'ya göçlerle geldiği gözlemlenmiştir. Bu durum, sosyalleşme ve entegrasyon sorunlarına yol açmaktadır. Ancak aynı olgunun kültürel çeşitliliğe kapı araladığı da görülmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından aşağıda görüşmelerden yapılan alıntılara yer verilmiştir:

“...Öğrencilerimizin söylediği şu: Karadenizliler dadaşlarla çok görüşmez, onlar onlarla görüşmez gibi böyle şey bile, itiraflarda bulunanlar var.”(H 3)

“...Ben Doğu Anadoluluyum, Erzurumluyum ben o yüzden beni biraz daha farklı görüyorlar anlattığım şeyleri farklı anlıyorlar daha iyi oluyor

²⁷ Murat Özdemir, *Türkiye’de İçgöç Olgusu, Nedenleri ve Çorlu Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2008), 1.

bir açıdan çünkü aynı toplum insanı olmadığımız için rahatlıkla konuşabiliyorlar. Misal anlatıyorum benim geçmiş olduğum evrelerden anlatıyorum tanık olduğum akrabalık ilişkilerinden falan. Hee diyorlar. Tamam aynı şeyler bizde de var yani bakıyorlar ki her şey aslında aynı dönüp dolaşıp aynı yere geliyorlar farklı hiç bir konu olmuyor.”(H 12)

“...Hiçbir sıkıntı yaşamadım kültür çeşitliliği güzeldir, birbirimizin yemeklerini öğrenmemiz, oturup kalkışımızı öğrenmemiz, kız alıp vermemiz, bunlar bir çeşitliliktir güzelliştir diye ona vurgu yapmaya çalışıyorum. O ayrımcılık var hocam burada. Hatta... roman mahalleler var. Onlarla bile güzel diyaloglarım oluştuğunu hissediyorum zaman içerisinde...”(H 3)

“...Genelde hep doğuluyuz Erzurumlu, Muş... Genel hep töreler devam ediyor. Kayınvalide giderse gelinler de gider, gelinin arkadaşı olsa bile gidemiyor... Ama kursa gelebiliyor mu gelin tek başına? -Geliyor, geliyorum. Yalnız biri sorduğu zaman biz karışmıyoruz diyorlar...”(K 36)

“...Mesela burası Muhacir mahallesi. Muhacir olmayanları çok almak istemiyorlar içlerine...Çünkü Muhacirler zaten içlerine kapanıklar özellikle Makedonlar, durumları gerçekten çok iyi, çok çalışıyorlar aşırı ama dışardan birisi geldi mi, Türk, Laz, Kürt, fark etmez özellikle Kürtleri yani almak istemiyorlar içlerine. Komşuluk etmiyorlar çok fazla... Mesela önceden bebek mevlidi olsa bizi çağırılmazdı diyor. (Kursun sosyalleşme ortamına ve davranış değişikliği oluşturduğuna dikkat çekiyor). Ama artık bir mevlit, cenaze oldu mu hep beraber gidiyoruz. Bu kurs dışına da yansıyor, kurs dışında da görüşüyorlar...”(H 4)

“...Daha çok ayırıyorduk ama buraya gelince... O bu millet şu millet gibilerden, şimdi onları yapmıyoruz... Ben kendim mesela millet olarak Lazım ama hep zannedirdim ki Lazlar çok iyi. Ama girince onların kötüsü var, iyisi var. Öbür milletin daha iyileri var, onları gördüm...”(K 7)

“Benim öğrencilerimde Şafilere de çok var ben onlara özellikle Şafi ilmi halinden hazırlanıp anlatıyorum. Hocam biz bunu bilmiyorduk diğer komşulara göre Hanefilere göre yapıyorduk iyi ki bu farkındalığı yaratmış oldunuz diye de söyleyenler oldu...”(H 13)

Kültürel ya da ailevi sebeplerle evden çıkması istenmeyen bazı kadınların, kursa gelmeyi dışarı çıkmak için bir fırsat olarak gördüğü tespit edilmiştir.

3. DEZAVANTAJLILIĞIN ÇÖZÜMÜ

Dezavantajlılık toplumsal bir gerçektir. Bu sosyal sorunun çözümü için kamu politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak bu çalışmalar mevzuat düzenlemeleriyle sınırlı kalmamalı sosyal içerme hedefi taşımalıdır. Aksi takdirde dezavantajlılık durumu bireyler tarafından değiştirilmesi mümkün olmayan bir durum olarak algılanabilir ve sosyal patlama, anomiyeye yol açabilir. Bu da suç oranlarının artması gibi sonuçların ortaya çıkmasını olağanlaştırabilir.²⁸

²⁸ Yunus Emre Özer – Murat Çolak, “Yoksulluk, Dezavantajlı Grup Ve Suç İlişkisine

Anayasa'da dezavantajlılık olgusunun ortadan kaldırılabilmesi ya da en azından minimize edilebilmesi için üretim, istihdam vb. süreçlerde bu bireylerin değerlendirilmesi ve ilgili kurumların iş birliğine gitmesi salık verilmiştir.²⁹

Bu kapsamda çeşitli akademik çalışmalarda ve hukuki düzenlemelerde çocuk dezavantajlılığının önüne geçilmesi, ekonomik olarak dezavantajlı durumda olan bireylerin durumunun iyileştirilmesi, engelli bireylerin dezavantajlılık durumlarının etkilerinin azaltılması, kadın istihdamının artırılması yönünde tespit, görüş ve önerilere yer verilmektedir. Çocuk dezavantajlılığının önlenmesi için “sosyal yardım uygulamalarının hak temeline uygulanması, çocukların eğitim, barınma, sağlık vb. temel haklarından mahrum bırakılmaması ve sosyal içerme politikalarının başat aktörleri olması”,³⁰ “...ekonomik olarak kötü durumda olan ve ailelerinden ve sosyal çevrelerinden yeterli desteği göremeyen bireylere devletin gerekli sosyal korumayı sağlaması... sosyal dışlanma riski bulunan engelliler, yaşlılar, kadınlar ve işsizler gibi birey ve grupların geniş kapsamlı birer sosyal koruma altına alınması”,³¹ engelliliğin kısmen toplumsal damgalanma, ayrımcılık ve engelleme ile ilişkili olduğu ileri sürülerek³² “engelli bireylerin dezavantajlılık durumlarını azaltmak için ‘korunmalı işyeri teorisi’ önerilmektedir.³³ Kadın girişimcilerin desteklenmesi, kadın işgücünün artırılması, “ulusal düzeyde uzun vadeli kadın istihdam politikası oluşturulması”³⁴ gibi öneriler de getirilmektedir.

3.1. Dezavantajlılığın Çözümünde Kur'ân Kurslarının Rolü

Gökçe'ye göre kadına ilişkin konu ve sorunları toplumsal ve ekonomik yapıdaki ilişkiler bütünü içinde ele alıp değerlendirmek gerekir. Buna bağlı olarak kadının toplumsal statüsünün değişmesi öncelikle bir eğitim soru-

Yönelik Bir Alan Araştırması: İzmir Kadın Sığınma Evleri Örneği”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 29 / 3 (2015): 484.

²⁹ Yazar yok, “Dilovası’nda Dezavantajlı Grupların İstihdam Potansiyelinin Artırılması: Araştırma Sonuç Raporu”, 65.

³⁰ Ahmet Burak Kahraman - Fatih Kahraman, “Dezavantajlılığın Çocuk Halleri: Dünyada Ve Türkiye’de Dezavantajlı Gruplarda Yer Alan Çocukların Durumu”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 8/20 (2017): 265.

³¹ Tijen Şahin, “Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi”, *Yardım ve Dayanışma* 1/2 (2010): 79.

³² Çiğdem Arıkan, “Sosyal Model Çerçevesinde Engelliliğe Yaklaşım”, *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi* 2 / 1 (2002): 12, 20.

³³ Özgür Hakan Çavuş, - Akay Tekin, “Türkiye’de Engellilerin İstihdam Yöntemi Olarak Korunmalı İşyeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 30 / 1 (2015) : 146-148.

³⁴ Sevtap Keskin, “Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Durumu”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* 9 / 1 (2014): 91.

nudur. Kadın erkek arasındaki eşitlik tartışması iki cinsin birbirlerini tamamlaması olarak ele alınırsa bir anlam kazanır. Bütüncül bakıldığında hem kadının hem de erkeğin eğitimi büyük önem taşımaktadır.³⁵ Bu bağlamda dezavantajlı kadınlar özelinde “kadın sorunu”nun çözümü çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. Bunun en önemli ayaklarından biri de eğitimidir. Örgün eğitim çağını geçmiş kadınların toplumsal katılımının sağlanmasında önemli alternatiflerden biri de Kur’ân kurslarıdır.

2016 yılı verilerine göre Türkiye’de bir okul bitirmeyen bireylerin yaygın eğitime katılım oranı %2,4’tür.³⁶ Bu veri okul bitirmeyen bireylerin yaygın eğitime katılma oranının düşük olduğunu göstermektedir. Ancak bir yaygın eğitim kurumu olan Kur’ân kurslarına bir okul bitirmeyen kadın bireylerin katılım düzeyleri oldukça yüksektir. Yukarıdaki verilere bakıldığında bu oran 2012 ile 2017 yılları arasında %25 civarında seyretmektedir (Bkz. Öğrenci profili).

Kur’ân kurslarının yetişkin dezavantajlı kadınların hayatındaki yerini açıklığa kavuşturmak için Kur’ân kurslarının fonksiyonlarına da kısaca değinmek gerekir.

İnce’ye göre yetişkin dezavantajlı kadınlar özelinde düşünüldüğünde, Kur’ân kurslarının temel fonksiyonları birkaç başlık altında toplanabilir. Bunlar: dini eğitim fonksiyonu, sosyalleştirme fonksiyonu, manevi-psikolojik ve aile danışmanlığı olarak ifade edilmektedir. Öğrencileri Kur’ân kursuna yönelten nedenlere bakıldığında bu konu daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre öğrenciler Kur’ân kursuna: dinî eğitim beklentisi, boş zamanı değerlendirme, ailevi sorunlarına çözüm arama, nitelikli sosyal ilişkiler kurma arzusu vb. sosyal içerikli nedenler ve onaylanma, dinî-manevî gelişim arzusu, kendini değerli hissetme vb. psikolojik içerikli nedenlerle yönelmektedir.³⁷

“Sosyal dışlanma bireylerin kendilerini toplumun bir parçası olarak görememelerini ve toplumla bağlarının kopmasını ifade eder. Sosyal dışlanma sosyal ilişkiler açısından toplumun içinde ya da dışında olmakla ilgilidir”.³⁸ Sosyal dışlanma, sosyal bütünleşmenin tam olarak gerçekleşmediğini, toplumsal yapının bazı sosyal grup, birey ve kurumları dışarıda bıraktığını çağrıştıran bir kavramdır. Bu açıdan sosyal dışlanma, sosyal bütünleş-

³⁵ Gökçe, “Türk Toplumunda Kadın Üzerine”, 182, 185.

³⁶ Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr, Eğitim istatistikleri, Erişim: 06.06.2018. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018.

³⁷ Abdullah İnce, “(Kur’ân Kursu Öğreticisi Görüşlerine Göre) Kur’ân Kurslarının Dini Sosyalleşmeye Katkıları”, *Diyanet İlmî Dergi* 2 (2017); Abdullah İnce, “Kur’ân Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo-Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği)”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017).

³⁸ Şahin, “Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi”, 79.

menin karşısında bir olgu olarak tanımlanabilir. Buna göre, sosyal dışlanmaya maruz kalmış bireyler, bazı hak ve gereksinimlerden uzak kalmakta, toplumla olan bağları giderek zayıflamaktadır.³⁹ Kur'ân kurslarındaki dezavantajlı bireylerin, toplumsal süreçlere yeteri kadar katılamamaları sebebiyle sosyal dışlanmaya maruz kaldığı ifade edilebilir. Ancak bu dışlanmanın sebebi, toplumsal önyargı değil, bireysel eksiklikler sebebiyle ortaya çıkan özgüven eksikliği vb. unsurlardır.

3.2. Kur'ân Kurslarının Dezavantajlı Kadınlara Bireysel, Sosyal ve Manevi Katkıları

Çalışmamız esnasında görüşme yaptığımız yetişkin Kur'ân kursu öğrencilerinin ortak özelliklerinden biri, eğitimlerine devam edememiş olmalarıdır. Eğitim devam edememe sebepleri olarak da ailelerin kız çocuklarını okutmayı doğru bulmaması, ekonomik olarak kötü durumda olması, iş gücüne duydukları ihtiyaç vb. sebepleri zikretmişlerdir. Eğitim süreçlerine katılamamış olan kadınların çok önemli bir kısmı, eğitim alamamanın oluşturduğu eksikliği hissettiklerini dile getirmişlerdir. Bu anlamda Kur'ân kursları, yetişkin kadınlara bir eğitim kurumuna katılabilme imkânı vermek başta olmak üzere çeşitli imkanlar sunmaktadır. Eğitim eksikliği ise kadınların sosyalleşmesinin önündeki en büyük engellerden birisi olarak görülmektedir. Saha araştırmasında elde edilen veriler de eğitim düzeyinin düşük olmasının, kadınların psiko-sosyal yaşantılarını çeşitli açılardan etkilediğini desteklemektedir. Kursa düzenli olarak devam etmenin, hem dinî bilgi elde etme noktasında hem de psikolojik iyi hissetme anlamında dezavantajlı kadınlara önemli katkılar sağladığı görülmüştür.

Bu kursların öğrenciler için ne anlam ifade ettiği ve kursların öğrencilere nasıl katkı sağladığıyla ilgili sorumuza öğretiler şu cevapları vermişlerdir:

“...Kendisinin işe yaradığını düşünüyor. Kendisinin de bir şeyler öğreneceğini fark ediyor. Bu da onun için artı oluyor çünkü daha çok öğrenme, daha çok aç oluyorlar bu konuda...”(H 1)

“...Sadece okuma-yazmadan ibaret değil eğitim tabi ki bu genel eğitime de baksak, bunların toplum içerisindeki davranışları düzeliyor bir kere...”(H 1)

“...Yani kendilerine güvenmeyi öğreniyorlar, bu bir. İkincisi kendilerini çok daha rahat ifade edebileceklerini görüyorlar...”(H 4)

“...Eğitim düzeyi düşük olanlar(a) her fırsatta soruyorum okur musun diye, ilk geldiklerinde düşünmüyorlar bir zaman sonra hatta yaşı 35-36 yaşında olan bayanlarımız bile ya acaba ben de açık öğretim okusam mı

³⁹ Faruk Sapançalı, “Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri”, *Çalışma ve Toplum* 6 (2005): 53-54.

falan demeye başlıyorlar... Bir şeyler *yapabildiklerini görüyorlar*. Gençlerimizden okuyanlar var, okumaya başlayanlar var geldikten sonra...”(H 6)

“...Eğer kendi ailevi ortamında bastırılmış bir durum söz konusuysa o noktada bu ortamlar onlar için, kendini ifade etme, *insanlarla iletişim* kurma açısından bir fırsat...”(H 7)

“...Özgüvenleri geliyor, *özgüven* sahibi olmaya başlıyorlar. İçlerinde bastırılmış olan duyguları bir nevi biz besliyoruz, diyoruz ki siz yapamam duygusundan kurtulun, artık sizler de bizim gibi diğerleri gibi, daha başarılı da olabilirsiniz... Geldiklerinde çok çekingen oluyorlar, daha sonradan bir toparlanmış daha bir her şeye el atan olmaya başlıyorlar...”(H 6)

“...*Sosyalleşmek*, en çok da birileriyle tanışmak...Hele de evden yıllarca hiç çıkmamış insanlar geliyor bize mesela. 20 senedir evinden bir komşusuna bile eşi göndermemiş ama kuran kursu olduğu için buraya gelmiş. Burada da arkadaş ediniyor, çevre ediniyor. Bu da onun kendi açısından, dışarıya kendi duygularını belli etmesine sebep oluyor.”(H1)

“...Ama burada gelip de Kur’ân’da cüzde ilerlemeleri falan ‘a ben de normalim ya, ben de yapabiliyordum, ben de bak arkadaşlarım gibi okuyabiliyordum’ deyip, hele Kur’ân okumaya başladıktan sonra ‘ha bak benim de bir farkım yokmuş, ben bu acıyı unutabilirim artık’ moduna girip daha rahatlıyorlar açıkçası.”(H6)

“...Olumlu katkı sağlıyor yani dediğim gibi kendilerine biraz daha *güvenleri* geliyor kendilerinin daha önemli olduklarını düşünüyorlar hem de bilgileri de gerçek bilgi oluyor yani hurafe çok bilgi var o kadar bilgi karmaşası var ki *o hurafelerden kurtulmuş* oluyorlar.”(H 13)

“Mesela ben burada öğreniyorum evde de gidip çocuklarıma anlatıyorum. Ben öğreniyorum onlara da öğretiyorum.”(K 2)

“Kursa geldim *bir ferahlık* var... Keşke diyorum erken gelseydim, erken çoluk çocuk vardı iş hayatı vardı bir şeyler, onun için işte bugüne nasip oldu.”(K 11)

“Kursumuz bize neler kattı, yani *hayatımda çok çok değişiklik* yaşadım, çok çok.”(K 12)

“...Evde *boş zamanlarımı* Kur’ân okumakla *geçiriyorum* önceden TV’de geçiriyordum. Mesela ana haberdirdi diziydi dini bir programdı. Ama şu an televizyonu unuttuk, masanın üstünde sürekli durur Kur’ân’ım fırsat buldukça okurum. (K 18)”

“*Huzur veriyor* bana en önemli katkısı bu Kur’ân’ı devamlı okuyorum burada da okuyorum yani ezber yapıyorum huzur veriyor bana. Ya hiçbir sıkıntı yok. (K 20)”

“...Sünnetler çok gerilemiş bizde onların farkına vardım sünnetleri yerine getirmeye çalışıyoruz dediğim gibi Kur’ân çok körelmiş Kur’ân’ı bir şekilde hayatıma sokmaya çalışıyorum... Şu 2, 3 ay ömrümde baya bir değişiklik yaptırdı yani.”(K 33)

Öğreticilerin ve öğrencilerin ifadelerinden kursa katılımın ve din eğitiminin öğrencilerin dezavantajlılıklarını giderme noktasında önemli bir fırsat oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca, kursta aldıkları din eğitimi ile kursiyerlerin kendilerini psikolojik ve manevi olarak daha *iyi hissettikleri*, dinî konularda daha duyarlı oldukları, özgüvenlerinin arttığı ve sosyalleşmelerine olumlu katkılar sağlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan görüşmelerde kursiyerlerden bir kısmı önceden kendilerini daha utangaç ve çekingen olarak gördüğünü, ancak kursa devam etmekle bu problemlerini aşabildiklerini ve kendilerini daha iyi anlatabildiklerini ifade etmişlerdir.

3.2.1. Kur'ân Kurslarının Örtük Benin Ortaya Çıkmasına Katkısı

Kur'ân kurslarına katılmadan önce kendini ifade etme başta olmak üzere çeşitli açılardan problem yaşayan yetişkin kadınlar, kurslara devam etmeleriyle birlikte bir değişim süreci geçirdiklerini ifade etmektedirler. Özellikle bu değişim sürecinde kadınların özgüven duygularının arttığı anlaşılmaktadır. Kuran kurslarına devam eden kadınlar, Yetişkin kadınların Kur'ân kurslarına devam etmelerinin, özgüvenlerinin artması başta olmak üzere çeşitli açılardan kendilerini geliştirmesine imkân sağladığı alan araştırmasındaki görüşmeler esnasında tespit edilmiştir. Bu bakımdan Kur'ân kursları dezavantajlı yetişkin kadınlardaki örtük benin ortaya çıkmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Yapılan mülakatlardan konuyla ilgili alıntılar şu şekildedir:

“...Çok çekingendim. Birinin yanına çıkmaya utanırdım, çekinirdim. Ama bir ortama karıştıktan sonra git gide git gide şey yapıyorsun, insanın karşındaki nasılsa sen de aynı öyle oluyorsun... Artık anlatabiliyorum, rahat söyleyebiliyorum ama şimdi eskiden desen öyle değildim hani içime kapanıktım. Ama şimdi öyle değilim.”(K1)

“Mesela ben önceden hiç toplum içine girmezdim çok sıkılırdım yani buraya geldiğime ailem bile hayret ediyor. Sen nasıl çıktın oraya. Çünkü hiç toplum içine girmezdim. Bir sıkıntı basardı ter basardı. Böyle sıkılırdım. Ya konuşmaya bile çekinirdim ama şimdi eşim bile diyor sen kursa gittin dilin açıldı senin, baya konuşuyorsun şimdi diyor... Bir toplum içine girdiğim zaman rahatça konuşabiliyorum. Ama ondan önce konuşmuyordum. Düşün bir akrabam gelse, onun yanına bile çıkmaz istemezdim, konuşmazdım.”(K 2)

“...İnsan olduğumu öğrendim... İşte ben de bir insanım... Ben dışlanmış bir şey görüyordum kendimi. “Sen kimsin!” derlerdi bana. “Sen kim oluyorsun!” Ben hakikaten bir insan değil miyim diyordum. Dışardan gelme bir sığıntı olarak yaşıyordum hayatımı. Sizin gibi büyük insanlarla konuştuğça iyi hocalarla konuşuyoruz, kaynaşyoruz... İnsanmışım... Bu kursta onu fark ettim ben. Doktora gidince utanıyorum konuşamıyordum.

Şimdi zorlansam da sizin gibi büyük insanlarla konuşabiliyorum.”(K 5)

“Ben kursa başlayalı kendime güvendim, ister inanın ister inanmayın hocam ben kendime geldim, insan olduğumuzu anladık, Allah’ım bizi böyle yerlerden eksik etmesin. Kurs çok iyi bir şey ben her şeyi buradan öğrendim. Anlatılamayacak şeyler de var böyle insanın içinde, ben her şeyi burada öğrendim.”(K 6)

“...Hayatımda büyük bir dönüşüm oldu, özgüvenim çok arttı. Yani konuşmayı beceremiyorum hocam çok şey anlatmak istiyorum ama nasıl anlatayım bilmiyorum. Çok şey... Kendimi hiç savunamıyordum. İki kişinin olduğu yere giremiyordum. Zaten evden de hiç çıkmayınca hapis hayatı gibi bir hayat.”(K 7)

“Ben de mesela toplum içinde kendimi çeken bir insandım ama burada utanmıyorum bilmediğim halde parmak kaldırıp hocaya söyleyebiliyorum. Ben de medeni cesaret oluşturdu açıkçası hani o bende bir etki yaptı yani.”(K 33)

“Eskiden cümle kurmakta çok sıkıntı çekerdim cümle kuramazdım hatta kardeşlerimiz bir araya geldiğimizde hep gülerdik ya cümle kuramıyoruz diye ondan sonra yani çok şükür elbette şu an hala sıkıntım var çünkü daha yeni başladım ama yani insan bir cümle kurabiliyor en azından hani yabancı birini gördüğünde perdenin arkasına saklanan ama şimdi hoş geldin diyecek nasıl konuşacağım ben şimdi onunla falan olurdu ama şimdi öyle bir şey olmuyor çok şükür insan ortam içine girdikçe açılıyor.”(K 34)

“Önceden arabaya binseydim ineyeğim yeri söyleyemezdim çok utanırdım hani sanki şoför bana bir şey diyecekmiş gibi halbuki öyle bir şey yok... Aştım mesela sizinle konuşmak için hoca bir şey yapmayacak git dedi ama iki günden beri geleceğinizi biliyorduk, hocam gelmesem mi mesela diyordum. Hani çok çekimserim... Dua okuduğum zaman eşim bana diyordu ki oku ben seni düzeltiyim diyordu. Ben eşime bile okuyamıyordum, (hatalarımı) düzeltmek için, çekiniyordum ama şimdi herkesin içinde okuyorum duayı. Yanlış da olsa okuyorum.”(K 36)

3.2.2. Kur’ân Kurslarının Sosyalleşmeye Katkısı

Sosyalleşme, insanın içinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel özelliklerini içselleştirmesi, kişiliğinin farkına varması, anlamlı toplumsal roller üstlenmesi ve yaşadığı çevreye uyum sağlaması şeklinde tanımlanabilir.⁴⁰ Sosyalleşme ise toplumun ihtiyaçlarının bireyin ihtiyaçları haline dönüşmesi sürecidir.

Kuran kurslarındaki eğitim, kursa devam eden yetişkin ve dezavantajlı durumda olan kadınların özgüvenlerinin artmasını sağlarken; bir taraftan da sosyalleşme ortamları oluşturmaktadır. Kurslar öğrencilere yeni-kaliteli

⁴⁰ İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, (Ankara: Pegem Akademi, 2008), 85.

sosyal ilişkiler kazandırmanın yanı sıra, komşuluk ilişkileri başta olmak üzere mevcut ilişkilerin gelişmesinde ve toplumdaki diğer kişilerle iletişimin sağlanmasında önemli imkanlar sunmaktadır.

Görüşme yaptığımız Kur'ân kursu öğreticileri dezavantajlı öğrencilerin sosyalleşmeye ihtiyaçları olduğunu ve Kur'ân kurslarının öğrencilerin sosyalleşmesinde çok önemli rol oynadığını belirtmiştir. Aynı doğrultuda kurslara devam yetişkin kadınlar da sosyalleşmelerinde Kur'ân kurslarını önemli bir fırsat olarak gördüklerini ifade etmişlerdir.

“Başta komşusundan, arkadaşından haberi oluyor. Haberi olduğu için de bir ihtiyacı varsa, bir hastalığı varsa ziyaretine gidiyor, başka bir derdi varsa onu gidermek için gidiyor, ama kurs olmasa belki de haberi olmayacak çoğunun birbirinden.”(H 3)

“Farklı insanlar görüyorlar. Belki normalde oturamayacağı insanlarla kursta oturuyorlar. İşte eğitilmiş var üniversite mezunu var, o hiç okuma-yazma bilmiyor. Normalde dışarda olsa hiç muhabbet etmeyecek hiç selamlaşmayacaklar ama burada olunca o ona bir soru soruyor, o ona bir soru soruyor, tarif soruyor. İşte günlük hayatından bir şey anlatırken o ona katılıyor akıl veriyor o ona katılıyor derken kurs içinde görüşmeye başladıklarıyla kurs dışında da görüşmeye başlıyorlar. Böyle bir sosyalleşmeye katkısı oluyor.”(H 4)

“...Hayatın her alanında hem birbirleriyle olan ilişkilerinde hem sınıf ortamında nasıl davranması gerektiğinde... Her alanda bence, eşlerine karşı davranışlarında, çünkü burada biz aileye karşı iletişimden de bahsediyoruz, çocuklarına karşı davranışlarında (ne yapması gerektiğini anlatıyoruz) her noktada bence (Kurslar katkı sağlıyor).”(H 5)

“(Kursun) mahalleye katkısı var komşuluk ilişkilerinin sağlamlaşmasında birbirini tanımayan uzun süre bir arada yaşamasına rağmen birbirlerini yakından tanıma fırsatı bulmayan insanların bir araya gelmesi noktasında katkısı var. Ufak tefek sıkıntıları içlerine attıkları insanlarla daha yakından iletişim kurma, problemleri giderme, ilişkileri kuvvetlendirme bu açıdan katkısı var. Biz zaman zaman herkese açık programlar yapıyoruz, herkesin bir araya gelmesi bilgilendirme noktasında sosyalleşmesi noktasında da kurslarımızın katkısı var özellikle hanım cemaate karşı yazında çocuklara karşı.”(H 7)

“Kesinlikle sosyalleşiyorlar ben onların hal ve hareketlerinden anlıyorum ilk geldiğinde sıkılan şimdi rahat rahat anlattığımızı katılıyor, sorduklarımıza cevap veriyor, ne kadar okuma seviyesi düşük olsa da bunları yapabiliyor özgüven kazanıyor.”(H 8)

“Misal göremediği arkadaşını burada görebiliyor, tanımamış hiç görmemiş alakadar bile olmamış veya görmüş ama bununla biz anlayamayız demiş ön yargıyla bakmış. Ama öyle arkadaşlıklar kurdular ki (bir) zaman

sonra söylüyor ki ben seni hiç bu gözle bakmamıştım benim için de o var hocam diyor, ben seni çok farklı tanıyıştım. Ama şimdi çok farklısın diyebiliyorlar misal o tabuyu kırmak aslında bizim elimizde ya geldikleri zaman farklı yöne kayıyor olaylar. Bazen istişare ediyorum bazen işte falan arkadaşınıza gidelim geçmiş olsun vesaire işte hasta ziyaretine şunu yapalım bunu yapalım hep birlikte katılamazsak bile...”(H 12)

“Sosyalleşme anlamında da katkıları olduğunu düşünüyorum toplum içinde konuşma mesela birlikte bir yerlere gitme veya birlikte hayır işleri kovalama (gibi)... Artık o kadar alıştılar ki bugün bile diyorlar: “Hocam, hadi kermes yapalım! Şunları falan yapalım!” veya işte “Bir kız evlenecek; çeyizine hocam ne yapabiliriz?” gibi benim olmadığım yerde de bu işi götürecek şeyler oluştu. Mesela sınıfta, liderler oluştu... Hani hep bana da yıkmıyorlar artık...”(H 3)

Öğreticilere ek olarak Kur’ân kurslarındaki yetişkin kadınlar da sosyalleşmeleriyle ilgili aşağıdaki görüşleri dile getirmişlerdir:

“Kendimi hiç savunamıyordum. İki kişinin olduğu yere giremiyordum. Zaten evden de hiç çıkmayınca hapis hayatı gibi bir hayat...”(K 7)

“Gene çevrem oldu, ara sıra arkadaşlarıma gidiyorum telefon ediyorum, kurs arkadaşım diye, umre arkadaşım diye. Çok çevremiz oldu Allah razı olsun... Önceden çok çekingendim de, şimdi sağlık ocağına kendim gidebiliyorum, kaydettirebiliyorum kendimi ama gidemiyorum öncesinde, üç sene önceden, torunumla gidiyordum, şimdi onları aştım.”(K 10)

“...Burada değişik arkadaşlarım oldu gelip gidiyoruz ayda bir kere toplanıyoruz... Görüşüyoruz... Öyle öyle işte gidip geliyoruz yani kopmuyoruz birbirimizden, devam ettiriyoruz.”(K 12)

“Burada daha iyi arkadaş edindim. Daha memnun şey oldum. Onun için sevdim, daha iyi geldim yani. Arkadaş şeyim olsa bir etki görsem, bir daha gelmem yani. (Kurs dışında da burada edindiğim arkadaşlarla) görüşüyorum... Aynı gene yani aynı gidiyorum, muhabbet ediyorum... Mesela gündüz gidemediysem, bittikten sonra görüşüyorum...”(K 17)

3.2.3. Kur’ân Kurslarının Manevi Danışmanlık-Rehberlik İhtiyacına Katkısı

Manevi danışmanlık, başta din ve maneviyat olmak üzere çok kapsamlı ve çoklu anlamlara gelebilecek şekilde kullanılabilen bir kavramdır.⁴¹ Batı’da farklı anlamları ihtiva etmekle birlikte Türkiye’de maneviyat, büyük ölçüde inancın gereği olan yaşantılara karşılık gelmektedir. Buradan hareketle maneviyat çoğunlukla kişinin inancının gerektirdiği şekilde yaşaması, bunu iç dünyasında hissetmesi, evrensel değerlere sahip olması ve bun-

⁴¹ İnce, “Kur’ân Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo-Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği)”, 123.

ların neticesinde kendisiyle, çevresiyle ve Allah'la barışık olması anlamlarını taşımaktadır.⁴²

Kur'ân kurslarında pratik olarak sürdürülmekte olan manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri, çeşitli konularla ilişkilendirilebilir. Kur'ân kursları yaygın din eğitiminin gerçekleştirme alanlarından biri olarak Kur'ân eğitimi ve dinî bilgiler vermek amacıyla hizmet veren kurumlar olmakla birlikte, bunun dışında başka işlevleri de vardır.

Alan araştırmalarımız esnasında Kur'ân kurslarına gelen kursiyerlerin ve öğreticilerin ifadelerine göre kursiyerler, Kur'ân kursu öğreticilerini danışacakları, fikir alacakları, gerektiğinde problemlerini paylaşıp birlikte çözüm arayacakları kişiler olarak görmektedirler. Bu durum kursiyerlerin Kur'ân kursu hocalarını yalnızca din eğitimi aldıkları kişiler olarak görmekten ziyade; ailevi, psikolojik, sosyal birtakım problemlerini paylaştıkları ve onlardan rehberlik beklediklerini göstermektedir. Mülakatlarımızdan konuyla ilgili yapılan alıntılar aşağıda yer almaktadır:

“Bir şey olduğu zaman söylüyorum hocama... sıkıntılarımı anlatırım yani, çekinmem. Eskiden olsa çekinirdim ama şimdi çekinmem rahatlıkla söyleyebilirim.”(K 1)

“Hep sorunlarımızı onunla paylaşıyoruz. (Tavsiyede) Bulunuyor tabi şunu şöyle yap diye... Önemserim onun sözlerini, çünkü o her şeyi iyi bilir, okumuş insan iyi bilir, biz cahiliz hocam.”(K 6)

“Hocayla yalnız kaldığımız zaman daha bir içimizi döküyoruz hani kalabalıkta değil de. Yalnız kalınca hocam işte şöyle bir sıkıntım var, o tabi her zaman – onu ne kadar anlatsam azdır, eşi var mı Adapazarı'nda bilmiyorum – daha bize bir defa ay ben şunu bilemedim şu an cevap veremem, rahatsızım gibi bir defa bile bizi terslediğini bilmiyorum. Hani içini dökünce insan, o da bize daha çok teselli veriyor o sıkıntıyı hiç yaşamamış gibi oluyorsunuz.”(K 7)

“Çok iyidir... Bir derdimiz olsa sorar üzüntümüz olsa niye gelmedin niye üzöldün (mü diye) sorar yani çok iyi... Tabi bazı olur sorar moralin bozuk olduğunda paylaşırız bizde yardımcı oluyor o da takma kafana olur...”(K 19)

“Aile sorunlarımı yani üzüldürüm beni dinler. Böyle sıkıntılarımı anlatırım her konu da... Onlarla öyle dertleşiyorum işte bir abla bir anne gibi dertleşiyorum... Bana huzur veriyor sizle bile konuştum daha iyi hissettim kendimi...”(K 20)

“...Oturup diyorum hocam benim sıkıntım buydu, buydu. Sıkıntım olduğu zaman paylaşıyorum.”(K 25)

⁴² Sevde Düzgüner, *Maneviyat Algısı Ve Diğerkâmlıkla İlişkisi (Kan Bağışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma)* (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013), 242.

“Onunla paylaşırım yani bir yol açar mesela böyle olur sabret (der). Mesela bir sorunum olsa bir şeyim olsa ya eşimden olsa ya ailesiyle beraber olsa hani hocamız çok iyidir. Allah razı olsun yardımcı olur yani...”(K 32)

“...Paylaşırım çünkü dedim ya çok sevdim hocamı ben Allah razı olsun. Sizlerden iyi olmasın çok iyi ama rehberlik yol göstereceğine inanıyorum ben hocamızın.”(K 33)

“Hocamla bazen bazı sorunlarımı paylaşırım. Birazcık daha insan açılıyor ...O dertlerin o sıkıntılarının hep içinde kalmayacağını öğreniyorsun. Eğitim sürecinde ve biraz paylaştığında azcık içinde rahatlıyor tabi. Dedi-kodu manasında demiyorum ben önüne gelene anlat gibisinden değil de hani gerektiği yerde gerektiği kişiye... hocama danışma sebebim de yani onun altında yatan bir ilim var İslam ilmi var. O da İslam ilmine dayanarak konuşuyor ona güvenerekten zaten soruyorum. Bilsen ki hocamız İslam dinini değil de kadınlığına nefesine güvenerek bir söz söylese tatmin olmam yani güvenmem. Ama biliyorum ki İslam’a dayanarak o şekilde kaynaklar veriyor o şekilde bir yol çiziyor elbette ki dikkate alıyorum.”(K 34)

“...Bunaldığım zaman konuştuğum zaman o diyor sevabı çok büyük, imtihan dünyası, her şey insanın başına gelebilir, hepimizin ayrı ayrı dertleri var o yüzden sabretmek en güzel şeydir diyor.”(K 36)

Mülakatlardan kadınların Kur’ân kursu öğreticilerine güvendikleri, değer verdikleri, onların tavsiyelerini ve yönlendirmelerini önemsedikleri görülmektedir. Kur’ân kursuna devam eden yetişkin kadınlar, kursları danışma merkezi olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Kur’ân kursu öğreticileri de kursiyerlerin Kur’ân kurslarını danışmanlık ve rehberlik merkezi; hocaları da bir nevi manevi danışman ve rehber olarak gördüklerini belirtmiştir. Öğreticiler, soruya ilişkin detaylı örnekleri de paylaşmışlardır. Kur’ân Kurslarını bir aile danışmanlığı ve terapi merkezi gibi görülebilir mi şeklindeki sorumuza öğreticilerin verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir:

“...Eşiyse bir sıkıntısı derdi olduğu zaman nasıl davranacağını bilmiyor veya nasıl çözeceğini bilmiyor, onu bana soruyor. Yani elimizden geldiği kadar biz de onlara yol gösteriyoruz. Yani onlara daha çok psikolojik destek. Çok iyi oluyor.”(H 2)

“...Kesinlikle denilebilir...O konuda kendi adıma çok daha donanımlı olmak zorundayız. Çünkü bize geliyor yani yönlendirdiğimiz yere gitmiyor çoğu. Böyle mesela belediyede bir iki yere yönlendirdiğim oldu, tanıdık bildik psikologlar. Falan hanım. Hani hanım hanıma görüşebileceğiniz birisi diye ona bile gitmiyor. Bu civarın insanı biraz da şey hocam, alışveriş için de çarşıya çok çıkan hanımlar değil zaten. Böyle bir durumda da zaten çok kendi içinde yaşamaya çalıştığı, kimseye söyleyemediği dertler, sıkıntılar. E psikoloğa gitse hani klasik bir algı var ya hani deli misin, işte nedir falan, o kadarlık değilsin, halbuki daha fazlası belki de. O kadar da değilsin

diyecekler diye gitmiyor, bizimle halletmeye çalışıyor. Biz elimizden geldiği kadar takip etme, dinleme ya ben kendi adıma onu yapıyorum, sadece dinliyorum çoğu zaman. Yanlış bir şey söylememek beni haddimi aşan bir şeyde yanlış bir yönlendirme yapmamak adına, ama o bile rahatlatıyor diyorlar.”(H 3)

“...Görülebilir. Şöyle görülebilir, ben kendimi ya da tanıdıklarımı o yetkinlikte görmüyorum ben bir aile danışmanlığı yapamam belki ama öğrenciler öyle görüyorlar.”(H 4)

“...Bir nevi aile danışmanı gibi. Evet onlara yani dertlerini, çünkü boşaltmak lazım ki dolduralım, kafaları çok dolu oluyor. Ben de bilmeyince gaf da yapabilirim diye düşünüyorum. Pat diye bir şey konuşurken, dertlerini işte anlamadan bir şey gidebilir diye. Bu sefer soruyorum hani özel değilse isim vermeyin şöyle anlatın, zaten tanımıyorum ailelerini ama ola ki ilerde tanırız bir şey olur. Böyle konuşturup onları dinleyip onları deşarj etmeye çalışıyoruz yani açıkçası.”(H 6)

“Evet kesinlikle. Her öğrencimizin bir psikologla ya da bu noktadaki uzmanla görüşme gibi bir imkânı maalesef yok. Çok öğrencimiz bunları saklanması gereken şey olarak gördükleri için ilk başvuru noktaları bizler oluyoruz... Her problemlerini bizimle paylaşırlar, biz de elimizden geldikince onlara yardımcı olma noktasında katkı sağlıyoruz.”(H 7)

“...Kesinlikle ve kendileri de böyle söylüyorlar, ben bir psikoloğa gitsem inanıyorum ki sadece tıbbi terimlerle konuşacak ama hocam biz burada. Allah’ın âyetlerinden bizlere nasıl davranılması gerektiğini bizim nasıl davranmamız gerektiğini öğreniyoruz. O yüzden ben hastaneye gidip psikologdan terapi almaktansa sizden almayı tercih ediyorum diyen çok öğrencim olmuştur. Hatta dün bir tanesi geldi ben artık kesinlikle isyan ettiğimi fark ettim ve problemin bende olduğunu, kendim hayatımı çok fazla kışkacın içerisine sokmuşum aslında hayatımda o kadar büyük bir problem (de) yokmuş ama ben büyütmişüm problemin ben olduğunu bunu da bana siz kazandırdınız hocam diyorlar.”(H 10)

“Evet hocam bizimle sorununu paylaşıyor, herkes konuşuyor. Biz bütün talebelerin derdini sorunlarını problemlerini biliyoruz aslında hepsi bize anlatıyor. Biz de bazı sorunlar kendimiz de yaşayabiliyoruz. Ama yine de onlara uygun cevaplar vermeye çalışıyoruz. Bazen bizde çaresiz kalıyoruz cevap vermekte kendimizin başında da olabiliyor çünkü bu sorunlar...”(H 11)

“Görülebilir ama öyle bir eğitimimiz yok ki çok fazla yani bir şeyleri anlatmaya çalışıyoruz ama yine de yetersiz kalabiliriz diye düşünüyorum biz dini açıdan sadece.”(H 13)

Görüşmelerin sonucunda Kur’ân kursuna devam eden yetişkin kadınlar, kursu bir terapi merkezi olarak gördüğü sonucuna ulaşmıştır. Bu sebeple kursiyerler, yaşadıkları sıkıntıları hocalarına anlatarak onlardan kendileri-

ne rehberlik yapmalarını istemektedirler. Rehberlik konusu, üzerinde özenle durulması gereken ve profesyonellik gerektiren bir konudur. Kursta görev yapan her öğreticinin bu profesyonellikte olması beklenemez. Görüşme yapılan hocalardan bir kısmı da kendilerinin bu konuda uzman olmadıklarını dile getirmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak Kur’ân kursu öğreticilerine sosyal, psikolojik ve ailevi konularda karşılaşılan problemlerin ilk basamağı hakkında, onları tanıyabilme ve nereye-nasıl yönlendirileceğinin bilgi ve yöntemlerini içeren eğitim düşünülmelidir.⁴³

3.2.4. Kur’ân Kurslarının Bireysel ve Manevi Problemlerin Çözümüne Katkısı

Kur’ân kurslarının en önemli işlevlerinden biri de özgüven eksikliği, çekingenlik ve utangaçlık başta olmak üzere sosyalleşmenin önündeki engelleri ortadan kaldırması ya da bireyin bu problemleri aşmasına yardımcı olmasıdır. Özgüven, bireyin kendi yeteneklerini, duygularını tanıması, kendisiyle barışık olması, kendini önemsemesi, kendine değer vermesi, kendini sevmesi ve kendine güvenmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁴

Bir diğer problem utangaçlık ise bireyin başkaları ile olan ilişkileri sırasında duyulan ve doğal davranışları ketyleyen rahatsız edici bir duygu olarak tanımlanabilir.⁴⁵ Zimbardo’ya göre⁴⁶ utangaçlık, toplumdaki yeni insanlarla tanışmayı, yeni arkadaşlar edinmeyi ve farklı yaşantılardan zevk almayı güçleştiren en önemli etmendir. Utangaçlık yalnızca bireyin sosyal ilişkilerini etkileyen bir durum değildir. Bireyin kendine değer vermesini, olaylar ve kişiler hakkındaki bilişsel yorumlamalarını da etkileyen bir durumdur.

Çekingenlik ise özellikle yabancı insanların yanında sosyal ortamlarda sakarlık, kendini tutma ve huzursuzluk olarak veya etkileşime girmekten uzak durma ve uygun bir şekilde sosyal ortama dâhil olmayı başaramama halidir.⁴⁷ Çekingen kişiler sosyal ve profesyonel ilişkilerinde duygularını ifade etmede güçlük yaşamaktadırlar.⁴⁸

Mülakata katılan kursiyerlerin çok önemli bir kısmı, kursa devam etme-

⁴³ Abdullah İnce, “Türkiye’de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kur’ân Kursları Politika ve Uygulama Önerileri”. *SETA Analiz* 254, 2018: 1-34. https://setav.org/assets/uploads/2018/08/254_YetiskinKadinlar.pdf.

⁴⁴ Çetin Özbey, *Çocuk Sorunlarına Yapıcı Çözümler*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004).

⁴⁵ Mithat Enç, *Ruh Bilim Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980).

⁴⁶ Philip George Zimbardo, *Shyness: What is it and what to do about it. Reading*, (MA: Addison-Wesley Publishing Company, 1977); Lynne Henderson – Philip Zimbardo, “Shyness”, *Encyclopedia of mental health*. (San Diego: Academic Pres CA, 1998).

⁴⁷ Philip George Zimbardo – Lynne Henderson, “Comorbidity in Chronic Shyness”, *Depression and Anxiety* 12 (2000).

⁴⁸ Emsal Bal, *İlköğretim Öğrencilerinin Benlik Algıları ile Atılganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006).

lerinin özgüvenlerini arttırdığını ifade etmişlerdir. Ayrıca kursa devam etmenin utangaçlık ve çekingenlik hallerini de ortadan kaldırdığını ve eskisine göre daha sosyal bireyler olduklarını belirtmişlerdir.

“(Kurs bana katkı) sağlıyor, konuşamıyordum ben eskiden. Biraz konuşmam düzeldi daha biraz daha bile var psikolojik tedavi bile gördüm... Ahiret için (kursa geliyorum) arkadaşlık edindik dostluk edindik psikolojimin bozukluğundan biraz şey (çekiniyordum). Burada daha kendimi iyi hissediyorum her şeyi öğreniyor (insan). İnsan olduğumu öğrendim burası çok güzel bir yer... İntihar falan düşündüm iki çocukla gidecek yerim kalmayınca orda her şey yani öyle değişmiş...”(K 5)

“Tabi (kurs bana problemlerimi çözmemde) baya (yardımcı) oluyor işte kafaya takıyordum oğlum bekârken torunlarımız nasıl evlenecek hocamız hep sabret şerife abla diyordu. Allah bir şey karardı mı Cenabı Allah’a güven dayan yani bana teselli veriyordu. Allah razı olsun.”(K 4)

“Kursu seviyorsun hocanı seviyorsun. E çevre yani arkadaşlıkların var hepsi zaten birbirine bağlıyor... Ne bileyim hocamızın açıklamaları insana huzur veriyor... Çok sıkıntı çektim ama (antidepresan) kullanmadım, kendi kendimi anlattım.”(K 30)

“Rahatlıyorum yani daha huzurlu oluyorum. Buraya geldim mi gidip işlerimi daha düzenli yapıyorum gelmediğim zaman hiç işim güzel gitmiyor. Hiç işlerim ilerlemiyor sanki böyle kendimde eksiklik hissediyorum öyle geliyor bana. Gittiğim zaman her işimi de yapıyorum, yemeğimi yapıyorum namazımı kılıyorum, okursam birazcık dersimi okuyorum.”(K 32)

“Huzur buluyorum burada gerçekten. Buraya kapıdan içeri girdi mi sanki benim evim var mı yok mu, yok... Derdim varsa evde, bırakıyorum o derdi, geliyorum buraya...”(K 6)

“Kur’ân’a gelmek bizim için rahatlıyorsun buraya geliyorsun, her şeyi unutuyorsun evdeki ne telaşın ne şeyin varsa unutuyorsun buraya gelip... Evde de etkisi oluyor tabi. Ben şimdi eve gidince öyle her şeyi takmıyorum...”(K 9)

“Aile problemleri oluyor onun için buraya geldiğim zaman içim rahat ediyor. Beyim biraz alkol alıyor. İşte biraz ondan sıkıntımız oluyor evde kızım var 27’ye gidiyor onun biraz psikolojik sorunları var. Biraz ondan sıkıntılarım oluyor. Buraya geldiğim zaman rahatlama hissediyorum, maneviyatı güzel buranın, feyz alıyorum. Bu sene gelmemeyi de düşündüm ama geldim tekrar bana çok faydası oldu ufak da olsa yanlış bildiğim şeyler varmış, onları düzelttim. Hala severek geliyorum yani hocamızdan da çok memnunuz onu da ayriyeten tekrardan bildireyim... Manevi anlamda ben zaten seviyorum okuduğum Kur’ân’lardan zevk ala ala okuyorum. Çok hoşuma gidiyor. Hep okumak istiyorum, bana çok iyi geliyor dertlerimi sıkıntılarımı unutuyorum... (Kursa gelmelerini tavsiye ediyorum, çünkü)

güzel ben kendi durumumu anlatıyorum. Ben kendi maneviyatımı orda feyz alıyorum aile gibiyiz orada diyorum dertlerimizi anlatıyoruz başka dersler görüyoruz” (K 14)

“Ben evde komalara giriyorum, hasta oluyorum hastanelik oluyorum buraya gelince iyileşiyorum. Terapi merkezi benim için burası... Evde çok hasta oluyorum buraya gelince huzur buluyorum.”(K 7)

“Stres atıyorum bir de evde kalınca daha bunalım (oluyor). Psikoloğa (gittim). Biraz ilaç da kullandım... Panik atak, evham, vesvese, onu yaptın yapmadın böyle sinir, azıcık gıcık bir şey duysam ondan böyle sinirleneceğim, ellerim evham vesvese o hallerde kalıyordum. Ama buraya gelince Allah’a şükür ancak rahat ediyorum. Atıyorum biraz geriye... Kur’ân okudum mu daha rahat ediyorum. İçim rahatlıyor yani mesela diyelim daha iyi oluyorum yani manevi o yani... (Kursa gelince) panik olmuyorsun vardır bunda bir sebep diyorsun.”(K 17)

“Buranın ortamı çok iyi, arkadaşlarımızla. Hepsini seviyorum, biri gelmediğinde bir derdi oldu mu biz dertleniriz onun derdiyle.”(K 6)

“Özgüvenim geldi yoktu önceden. Ben çekingen bir insandım buraya gelince her şeyin üstesinden gelebileceğimi anladım.”(K 20)

“(Kurs bana) bana öncelikle mutluluk huzur verdi zaten açıkçası özgüven verdi tabi ki.”(K 30)

“Bir yere bir topluma gitsem bilmeyen olsa ben okuyabilirim yani Yasın, Tebareke, Amme, Cuma süresi ona bazen arada takılıyorum ama okumaya çalışıyorum evimde.”(K 32)

“Maneviyatıma çok iyi geliyor sıkıntıları burada gideriyorum.”(K 14)

“Buraya gelince mutlu oluyorum, mutlu olduğum için evde de bir sıkıntım olmuyor.”(K 16)

“(Kursa gelmek) insana rahatlık veriyor. Hani huzur veriyor, her şeyi biliyorum, öğreniyorum iyi oluyor.”(K 1)

“(Burası) her şey çözmede katkı sağlıyor. Hepsinin üzerinden geçtik, maddi manevi her konuda yani. Biz evde bir şeyin yokluğunu çeksem burada onu unutuyorsun sanki onu çekmedin. Evde en ufak bir huzursuzluğun olsa buraya gelince hepsini unutuyorsun.”(K 7)

“Kapıdan girdiğin zaman Allah’ın evine giriyorum diye düşünüyorum. Tabi ki öyle. Yoksa ben bundan uzun yıllar önce depremden önce psikolojik (sorunlar) yaşadığımız için ben ona hakkını verebilir miyim gibi tereddütlerim vardı veya içeri girdiğim zaman çekingenlik vardı kendimiz hazır değildik ama ben şu an huzur buluyorum.”(K 19)

“(Buraya gelmek) huzur veriyor bana en önemli katkısı bu Kur’an’ı devamlı okuyorum burada da okuyorum yani ezber yapıyorum huzur veriyor bana ya hiçbir sıkıntım yok.”(K 20)

“Ya ben buraya geldikten sonra huzur buluyorum. Çok rahatım, mesela işe başlamıştım ben bu sene, 2-3 ay gittim, kurs için işi bıraktım kursa geliyorum... Bilmiyorum yani kurandan olsa gerek huzur buluyorum ben burada.”(K 21)

“...(Buraya gelmek) bana öncelikle mutluluk huzur verdi zaten açıkçası özgüven verdi tabii ki.”(K 30)

“Manevi çok (katkı sağlıyor), huzur buluyorum yani, en kısası huzur buluyorum, kendimi rahatlatıyorum hani. Dünya işi çünkü sabah kalkıyorum mesela sabah namazda kalkıyorum çocukları okula yolluyorum bu sefer yani yatmam öyle. İş, iş, iş. Bu sefer saat 12 ye kadar iş yapıyorum ama şimdi 12'ye kadar Kur'an'dayım, 12'den sonra gidiyorum dünya işiyle uğraşıyorum en güzeli bu.”(K 36)

Sonuç

Sosyoekonomik özellikleri, eğitim durumları açısından incelendiğinde Kur'an kursları, dezavantajlı konumdaki öğrencilerin sosyal algı düzeyinin yükseldiği, benlik duygusunun desteklendiği, kaliteli sosyal ilişkilerin geliştirildiği kurumlar olarak görülebilir. Toplumsal kabul gören kaliteli sosyal ilişki, hayata değer merkezli bakış ve değerler üzerine kurulu davranış biçimleriyle yakından ilgilidir.

Dezavantajlı bireyler, sosyal uyum ve adaptasyon sorunlarını aşabilmek için kendilerine sosyal destek sağlayacak kurumlara ihtiyaç hissetmektedir. Din, toplumsal yapıyı, dayanışma ve kardeşlik gibi unsurlarla sağlamlaştırmaktadır. Ayrıca dinler, dini-sosyal kurumlar aracılığıyla dezavantajlı grupların topluma entegre olmasında çeşitli imkânlar oluşturabilir. Beklenen etkinin oluşmasını sağlayacak önemli unsurlardan biri de sağlıklı din eğitimi verecek dini kurumların varlığıdır. Kur'an kursları, hitap ettiği kitle, eğitim imkânları, sahip olduğu potansiyel ve kursiyerlerin özellikleri açısından değerlendirildiğinde; eğitim eksikliği sebebiyle yeteri kadar sosyalleşememiş, dinî, psikolojik ve ailevi açıdan problemler yaşayan bireylerin sosyalleşme uyum sorunlarına çözüm bulacak potansiyele sahip kurumlardır.

Mülakatlardan elde edilen veriler, Kur'an kurslarındaki dezavantajlı kadın öğrencilerin sosyalleşmesine olumsuz etki eden ve dezavantajlı durumda olmalarına sebep olan faktörlerin aile, göç, eğitimle ilgili sorunlar ve ekonomik yetersizliklerin etrafında toplandığını göstermektedir. Araştırmamız sonucunda Kur'an kurslarının dezavantajlılığın giderilmesinde önemli roller oynadığı görülmüştür. Kur'an kursları dezavantajlı kadınların iletişim eksikliklerini giderip, özgüven kazanmaları gibi bireysel katkıları sağlamanın yanında; yetişkin kadınların yeni ilişkiler kurmasını sağlayarak ve toplumun diğer kesimleriyle diyalog halinde olmasına imkân ve-

rerek sosyal anlamda dezavantajlı yetişkin kadınlara önemli fırsatlar sunmaktadır. Kur'ân kurslarındaki dini bilgilenme ve eğitim sürecinin, kadınların psikolojik, sosyolojik ve manevi problemlerini çözmeye noktasında çok ciddi bir işlev yerine getirdiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Alper, Züleyha. “Yetişkin Eğitiminde Motivasyon ve Kolaylaştırma”. *Tıp Eğitimi Dünyası* 14 (Ocak 2004): 2-7.

Arıkan, Çiğdem. “Sosyal Model Çerçevesinde Engelliliğe Yaklaşım”. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi* 2 /1 (2002): 11-25.

Bal, Emsal. *İlköğretim Öğrencilerinin Benlik Algıları ile Atılganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Başol, Gülşah. “*Bilimsel Araştırma Süreci ve Yöntem*”. Kılıç, Orhan ve Cinoğlu, Mustafa (Editörler). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 113-143. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2008.

Berg, B. L. ve Lune, H. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Pearson Education, 2012.

Büyüköztürk, Şener; Çakmak, Ebru Kılıç; Akgün, Özcan E.; Karadeniz, Şirin; Demirel, Funda. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 2012.

Caillods, Françoise. “Education Strategies for Disadvantaged Groups”. *UNESCO Working Documents in the Series IIEP Contributions 31* (1998). <https://pdfs.semanticscholar.org/1ceb/c3fc79b5bec443a544af-37b9338225eab9e4.pdf>.

Çavuş, Özgür Hakan - Tekin, Akay. “Türkiye’de Engellilerin İstihdam Yöntemi Olarak Korunmalı İşyeri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 30/1 (2015): 145-165.

Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, “İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Kur'ân Kursu, Kursiyer ve Bitiren Kursiyer Sayısı”, <http://web.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//6/diyanet-isleri-baskanligi-istatistikleri>, Erişim: 06. 06. 2018.

Doğan, İsmail. *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi, 2008.

Düzgüner, Sevede. *Maneviyat Algısı Ve Diğerkamılıkla İlişkisi (Kan Bağı-sı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma)*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013.

Enç, Mithat. *Ruh Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980.

Gökçe, Birsen. “Türk Toplumunda Kadın Üzerine”. *Ulusal Kültür* 6 (Ekim 1979): 182-193.

Enneli, Pınar. “Metropollerde Yaşayan Dezavantajlı Gençliğin Yetişkinliğe Geçiş Süreci: Sorun Ya da Çözümün Parçası Olmak”. TÜBİTAK, 2010. Proje No: 107K456, <https://trdizin.gov.tr/publication/show/pdf/project/TVRFMU1URXg=>.

Güneş, Firdevs. *Yetişkin Eğitimi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1996.

Henderson, Lynne – Zimbardo, Philip “Shyness”. *Encyclopedia of mental health*. San Diego: Academic Pres CA, 1998.

Güzel, Serkan. “Doğudan Gelen Dezavantajlı Çocukların Denizli Toplumsal Yaşamına Uyum Sorunları ve Çözüm Önerileri”. TÜBİTAK, 2012. Proje No: 110K164, <https://trdizin.gov.tr/publication/show/pdf/project/TVRBek56ZzQ=>.

<http://kedanismanlik.com/?SayfaID=134&ID2=134>. Erişim: 06.06.2018.

İnce, Abdullah. “Türkiye’de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kur’ân Kursları Politika ve Uygulama Önerileri”. *SETA Analiz* 254, 2018: 1-34. https://setav.org/assets/uploads/2018/08/254_YetiskinKadinlar.pdf.

İnce, Abdullah. “(Kur’ân Kursu Öğreticisi Görüşlerine Göre) Kur’ân Kurslarının Dini Sosyalleşmeye Katkıları”. *Diyanet İlmî Dergi* 2 (2017a): 149-174.

İnce, Abdullah. “Kur’ân Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo-Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği)”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017b): 121-149.

Kahraman, Ahmet Burak - Kahraman, Fatih. “Dezavantajlılığın Çocuk Halleri: Dünyada Ve Türkiye’de Dezavantajlı Gruplarda Yer Alan Çocukların Durumu”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 8/20 (2017): 255-268.

Kaynar, Mehmet Nuri. *Dezavantajlı Grupların Eğitim Sürecine Kazandırılmasında Yerel Yönetimlerin Katkısı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, 2014.

Keskin, Sevtap. “Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Durumu”. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* 9/1 (2014): 71-94.

Köylü, Mustafa. *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*. İstanbul: DEM, 2004.

Kurt, İhsan. *Yetişkin Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2000.

MARKA Doğu Marmara Kalkınma Ajansı. “Dilovası’nda Dezavantajlı Grupların İstihdam Potansiyelinin Artırılması: Araştırma Sonuç Raporu”. 2011. http://www.dogumarmarabolgeplani.gov.tr/pdfs/10_sosyal_76_DilovasiDezavantajliGruplarArastirmasi.pdf.

Okçabol, Rıfat. *Halk Eğitimi (Yetişkin Eğitimi)*. İstanbul: Der Yayınları, 1996.

Özbey, Çetin. *Çocuk Sorunlarına Yapıcı Çözümler*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004.

Özdemir, Murat. *Türkiye’de İçgöç Olgusu, Nedenleri ve Çorlu Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2008.

Özer, Yunus Emre - Çolak, Murat. “Yoksulluk, Dezavantajlı Grup Ve Suç İlişkisine Yönelik Bir Alan Araştırması: İzmir Kadın Sığınma Evleri Örneği”. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 29/3 (2015): 479-491.

Sapancalı, Faruk. “Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri”. *Çalışma ve Toplum* 6 (2005): 51-106.

Sherkat, Darren E. “Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri”. Trc. Özcan Güngör, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/3, (Winter 2013): 279-297.

Şahin, Tijen. “Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi”. *Yardım ve Dayanışma* 1/2 (2010): 71-80.

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük. Erişim: 30.05.2018. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b0ff8375d7ae7.93857086.

Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 07 Mart 2017. www.tuik.gov.tr, Erişim: 06.06.2018. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24643>.

Türkiye İstatistik Kurumu Eğitim istatistikleri. www.tuik.gov.tr, Erişim: 06.06.2018. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018.

Uyan Semerci, Pınar. “Ayrımcılık Bağlamında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”. *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. Ed. Çayır, Kenan; Ayan Ceyhan, Müge. 189-199. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 393, 2012.

Yıldırım, Yusuf Ziya. *Dezavantajlı Bir Grup Olarak Engellilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri: İSMEK Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.

Zimbardo, Philip George - Henderson, Lynne. “Comorbidity in Chronic Shyness”. *Depression and Anxiety* 12 (2000): 232-237.

Zimbardo, Philip George. *Shyness: What is it and what to do about it. reading*. MA: Addison-Wesley Publishing Company, 1977.